

2-bosqich 1-semestr 2-mavzu:Gapda so‘zlarning bog‘lanishi. Teng bog‘lanish

TILAME

Ona tili

- Abdukadirova M.M.

TILAME

Reja:

1. Sintaksis haqida ma'lumot .
2. Gapda so'zlarning bog'lanishi haqida.
2. Gapda so'zlarning yordamchi so'zlar bilan bog'lanishi haqida.
3. Teng bog'lanish.

TIIAME

Sintaksis yunoncha *syntaxis* so‘zidan olingan bo‘lib, *yopishtirish*, *bog‘lash*, demakdir. Demak, so‘zlarning va gaplarning (qo‘shma gap doirasida) o‘zaro bog‘lanish qonun-qoidalarini, ularning xillarini o‘rganuvchi tilshunoslik bo‘limi sintaksis sanaladi. Bu bo‘lim gapda so‘zlarning bog‘lanishini — so‘z birikmalarini, gap va uning tuzilishi hamda mazmuniy turlarini o‘rganadi. Boshqacha aytganda, sintaksis so‘z *birikmasi* va *gap haqidagi ta’limotdir*.

TIIAME

SO'ZLARNING O'ZARO BOG'LANISHI 2 XIL BO'LADI:

- **Teng bog'lanish-** ikki so'zning teng huquqli, biri ikkinchisiga bo'ysunmay bog'lanishi: *kitob va daftar, aka va uka.*
- **Tobe bog'lanish-** bir so'zning(tobe so'zning) boshqa bir so'zga(hokim so'zga) bo'ysunishi orqali bog'lanadi: *akamning kitobi, kitobni o'qidi.*

So‘z birikmasi

Sintaktik birlik,
tushuncha
ifodalaydi,
kelishik, egalik
shakllari, ko‘-
makchilar, ohang
yor-damida
bog‘lanadi

Sintaktik
birliklar
hisoblanadi.
Erkin ravishda
yaratiladi.
Moviy osmon—
so‘z birikmasi.
Osmon moviy—
gap

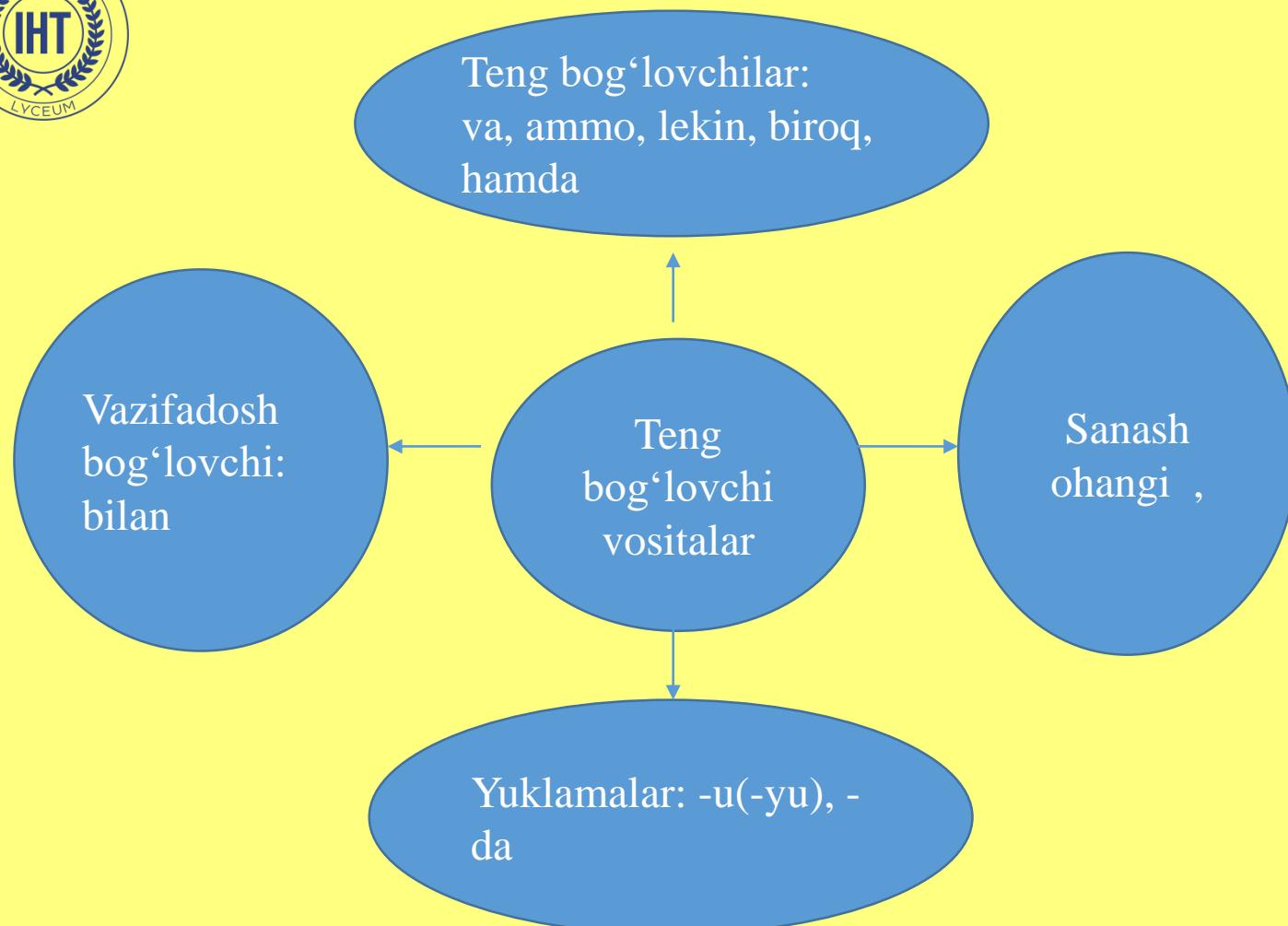
Gap

Sintaktik birlik,
kesimlik belgisiga
ega,
fikr ifodalaydi,
tugallangan
ohingga ega

TIIAME

Teng bog'lanishni quyidagi ishoralar bilan ifodalash mumkin:

,

- sanash ohangi yordamida hosil

bo'lgan teng bog'lanish

ammo,

lekin,

bilan,

hamda,

-u,-yu,-da

- teng bog'lovchilar yordamida
hosil bo'lgan teng bog'lanish

TILAME

Bir so‘zning boshqa so‘zga ma’lum grammatik vositalar (grammatik qo‘sishimchalar, yordamchi so‘zlar) yordamida bog‘lanishi grammatik bog‘lanish hisoblanadi.

- Gapda so‘zlarning bog‘lanishi faqat grammatik bog‘lanish bilan cheklanib qolmaydi. Bog‘lanayotgan so‘zlar mazmuniy tomondan ham o‘zaro muvofiq bo‘ladi. Masalan, *gullamoq* so‘zi *gul chiqarmoq* ma’nosи bilan gullahash xususiyatiga ega bo‘lgan narsalarni bildiruvchi so‘zlarga bog‘lanadi: *o‘rik gulladi, jiyda gulladi* kabi, lekin *tosh, loy, suv* kabi so‘zlar bilan bog‘lana olmaydi.

TIIAME

- Gapda so‘zlarning bog‘lanishi ikki xil bo‘ladi:
 - a) teng bog‘lanish;
 - b) tobe bog‘lanish.
- Masalan, Kalila va Dimna; Kitobni o‘qimoq.
- Bularning birinchisida **Kalila** so‘zi **Dimna** so‘zi bilan **va** teng bog‘lovchisi yordamida; **kitobni** so‘zi esa **o‘qimoq** so‘ziga -ni tushum kelishigi yordamida bog‘lanyapti. Birinchi bog‘lanish **teng bog‘lanish**, ikkinchi bog‘lanish esa **tobe bog‘lanish** sanaladi.O‘zaro teng bog‘langan bo‘laklar bir xil gap bo‘lagi vazifasida keladi va ko‘pincha bir xil so‘roqqa javob bo‘ladi. Ularni bir-biri bilan bog‘lovchi vosita sifatida teng bog‘lovchilar yoki sanash ohangi ishtirok etadi

- Bir xil gap bo‘lagi vazifasida kelib, ko‘pincha bir xil so‘roqqa javob bo‘luvchi bo‘laklarning o‘zaro teng bog‘lovchilar yoki sanash ohangi yordamida bog‘lanishi teng bog‘lanish sanaladi. Quyidagi vositalar teng bog‘lovchi vazifasini bajaradi.
- I. a) biriktiruvchi bog‘lovchilar: **va, hamda** (ko‘pincha va o‘rnida **bilan** ko‘makchisi ham qo‘llanadi. Masalan, **Oygul va Baxtiyor; Oygul bilan Baxtiyor**.
 - b) zidlov bog‘lovchilari: **ammo, lekin, biroq**.
 - d) ayiruv bog‘lovchilari: **yo, yoki, yo-yo, goh-goh, dam-dam**.
- II. Bog‘lovchi vazifasidagi yuklamalar:
 - a) gumon yuklamasi: **na...na...**
 - b) kichraytiruv va ta’kid yuklamasi: **-u (-yu), -da**.

"Aqliy hujum" savollari.

TIIAME

- 1.Gapda so‘zlar qanday bog‘lanadi?
- 2.Teng bog‘lanish nima?
- 3.Teng bog‘lanishda qanday birliklar hosil bo‘ladi?
- 4.Teng bog‘lovchi vositalar nima?
- 5. Uch guruhgaga bo‘lining.Quyidagi maqolni uch xil yo‘lda
• teng bog‘lang.
• Ona bilan bola — gul bilan lola.

Mashq.

TIIAME

- **Berilgan gaplarni o‘qing, undagi teng bog‘lovchilarni aniqlab daftaringizga yozing.**
- 1. Sizni ishxonada ham, oilada ham ijobiy yutuqlar kutmoqda. 2. Mashaqqatli, lekin sharafli ishga qo‘l urasiz. 3. Iqtisodiy ahvolingiz ham a’lo darajada. Uni qanday taqsimlash faqat sizning didingizga, aqlingizga bog‘liq. 4. Aql-u zakovatingiz bilan ularni mot qilasiz. 5. Yaqinlaringizning quvonch-u tashvishiga sherik bo‘lishga harakat qiling. 6. Qayg‘u bilan shodlik yonma-yon bo‘lishini unutmang. Ollohdan sabr-qanoat, kuch-quvvat so‘rang. 7. Shaxmat o‘zida nazariy, ham amaliy tomonlarini birlashtirgan alohida fan. 8. Taqdirning qaysi ko‘chasiga bosh urishga ba’zan kimdir, ba’zan qandaydir tasodif sabab bo‘ladi. 9. Xalqim, Vatanim uchun zavq va shavq bilan mehnat qilaman.
- 10. Mashrab bilan So‘fi Olloyorning dunyoqarashlari, muhabbatlari bir-birlariga hamohang edi.

Mavzuga oid test savollari:

TILAME

- 1.Qaysi gapda teng bog‘lanish ishtirok etgan?
 - A. Men bilan opam suhbatlashdi.
 - B. Siz bilan men boraman.
 - C. A va B.
 - D. Ba’zan qor, ba’zan yomg‘ir yog‘adi.
- 2. Maktab direktori kotiba olib kirgan hujjatlarga qo‘l qo‘ydi. Rahimjon ma'yus holda so‘ri suyanchig‘iga qo‘l qo‘ydi.
 - Ushbu gaplardagi “qo‘l qo‘ymoq” birligi haqidagi qaysi hukm to‘g‘ri?
 - A. Har ikkala gapda qo‘shma so‘z
 - B. Birinchi gapda qo‘shma so‘z, ikkinchi gapda so‘z birikmasi
 - C. Har ikkala gapda so‘z birikmasi
 - D. Birinchi gapda qo‘shma so‘z, ikkinchi gapda ibora

TIIAME

- 3. Quyidagi birliklardan qaysilari ham erkin, ham turg'un birikma (ibora) sanaladi?
- A. Boshiga yetmoq, yaxshi ko'rmoq, qulog'iga quymoq, o'z yog'ida qovrilmoq
- B. Boshini ko'tarmoq, ko'ngliga keltirmoq, qo'l ko'tarmoq, to'nini teskari kiymoq
- C. Ko'zini yog' bosgan, ko'nglidan o'tkazmoq, qo'lini siltamoq, tosh otmoq
- D. Bo'yniga qo'ymoq, kapalagi uchmoq, jonidan o'tmoq, ko'zini tikmoq
- 4. Quyidagi atamalardan qaysi biri sintaksisga tegishli?
- A. Orttirma nisbat
- B. Modal so'z
- C. Taqlid so'z
- D. Bosh so'z
- E. Bog'lovchi

TIIAME

Uyga vazifa:

- Teng bog‘lanishni hosil qiluvchi vositalarni ko‘chirib yozing. Ular ishtirokida yana teng bog‘lanishli so‘z qo‘silmalariga misollar keltiring.**

AMERIKALIK BULOQBOSHI

- Fidoyi yurtdoshlarimizdan biri Amerika Qo‘shma Shtatlarida yashagan shoir va siyosatshunos Buloqboshi (Ergash Shermat)dir.
- Buloqboshi aslida Andijon viloyatining Chaqar qishlog‘ida tavallud topgan. O‘sib-ungan joylari buloqlarga boy, sersuv-u bahavo bo‘lganligi uchun taxallusini Buloqboshi deb olgan.
- U 1940-yilgacha, ya’ni askarlik xizmatiga chaqirilgungacha avval Toshkent huquqshunoslik institutining dotsenti, huquqshunoslik fakultetining dekani vazifasida ishlagan. Urush boshlanganda harbiy xizmat burchini o‘tash muddati qariyb tugayotgan edi. Kutilmagan qismat «o‘yini» sababli xorijda qolib ketishga majbur bo‘lgan, chunki qaytib kelguday bo‘lsa, asir tushgan askarning taqdiri ma’lum edi. Avval Olmoniyada yashagan, keyin Amerikaga ketgan. Dunyoning ko‘p mamlakatlarini kezgan. Rus, turk, ingliz hamda olmon tillarini yaxshi o‘zlashtirib olgan.